

ÖSSZEKÖTNI A DUNÁT A TISZÁVAL 220 ÉVE ADTÁK ÁT A FERENC-CSATORNÁT

Tanai Anna
muzeológus

Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum

Kivonat

A 18-19. század fordulóján épített, a Dunát a Tiszával összekötő csatorna, a Ferenc-csatorna – tervezői keserű személyes sorsa ellenére - meghatározó eszköze volt Bácska gazdasági fellendülésének és meggazdagodásának. Megépítésével a Duna és a Tisza közti terület déli része oly gazdagon termő vidékké vált, hogy az ország éléskamrája címet is kiérdemelte. A csatorna létrejötte nem csak a mezőgazdasági termelésben éreztette pozitív hatásait, hanem a kereskedelemben és vízi úton történő szállítás fejlődésében is.

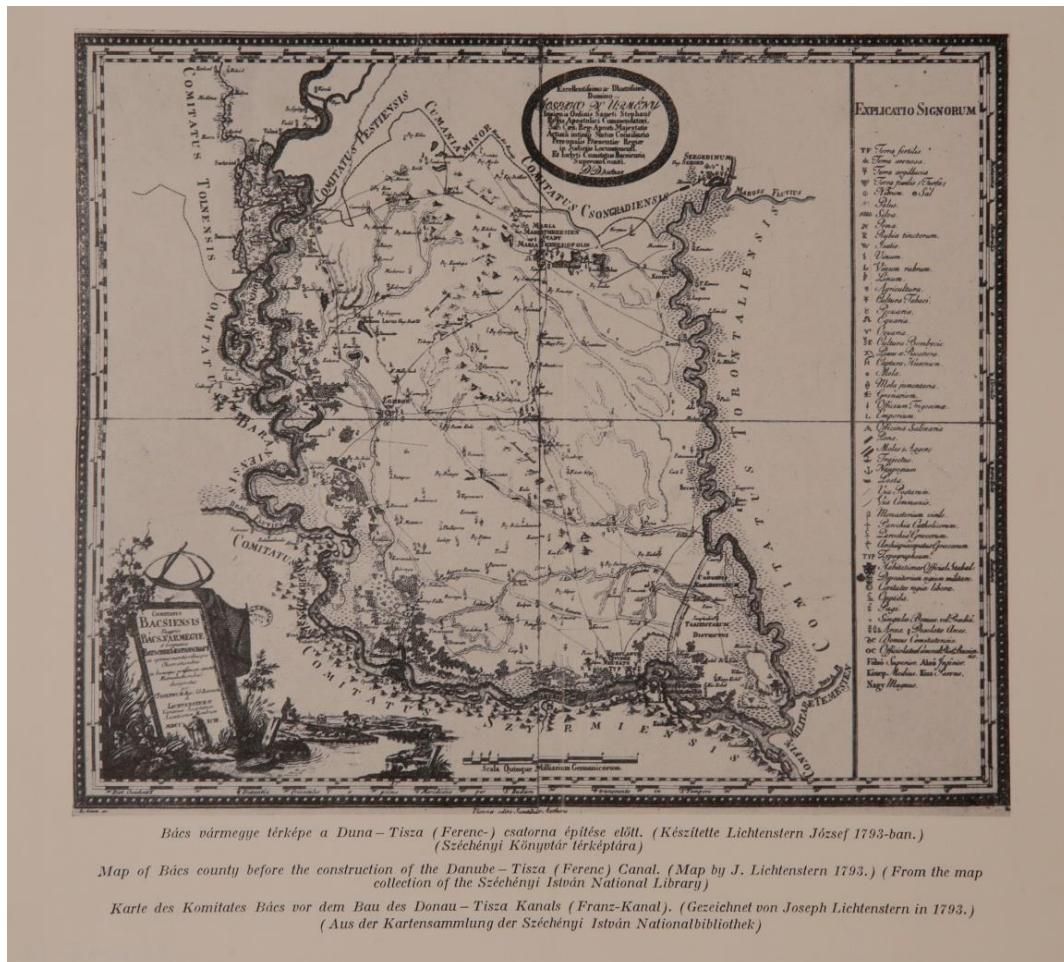
Kulcsszavak: Ferenc-csatorna, Bácska, Kiss József, Türr István, Duna, Tisza

1. kép. Kiss József arcképe

A Ferenc-csatorna története szorosan összefügg megálmodóinak, Kiss Józsefnek és öccsének életével, munkásságával. Kiss József 1748. március 16-án született kismemesi családban Budán. 1766-ban került a bécsi hadmérnöki akadémiára, ahol öccsével, Gáborral együtt mérnöknek tanult. Oklevelük megszerzése után nyugat-európai tanulmányútra indultak, melynek során új vízépítési technikákat ismertek meg. Hazatérésüket követően Kiss József hidászként szolgált a seregben, majd kamarai mérnökként dolgozott a Duna mentén. 1780 körül került Zomborba, ahol azt a feladatot kapta, hogy a német telepések számára jelölje ki a leendő községek helyét, valamint az ahhoz tartozó földeket, legelőket. (Gruber 2010) A Nagy-Britanniát

is megjárta mérnök munkája során számos nehézségbe ütközött: a Telecska déli peremén akkoriban széles mocsaras ártér húzódott, amely alkalmatlan volt földművelésre és „az ezen mocsarakban támadt bűzhödött levegő” ártalmas lett volna a telepések egészségére, mivel ezekben a mocsarakban akkor még előfordult a malária. Kiss József attól tartott, hogy ezen okok akadályozni fogják a sikeres telepítést, így első munkája az említett terület lecsapolása volt. 1785-ben Kúlától Verbászig 1 méter széles lecsapoló árkot ásított, amely az állóvizet a közeli Cserna barába vezette. (Koch 1885) A következő évben újabb tervet nyújtott be a kamarához, amely szerint Verbásztól Szivácig kétméternyi széles árkot ásított és levezette a mocsarakat. Ez a kezdeményezés olyannyira elnyerte a kamara tetszését, hogy megvalósítására kiutalt 14 000 forintot. (Ágoston 2002)

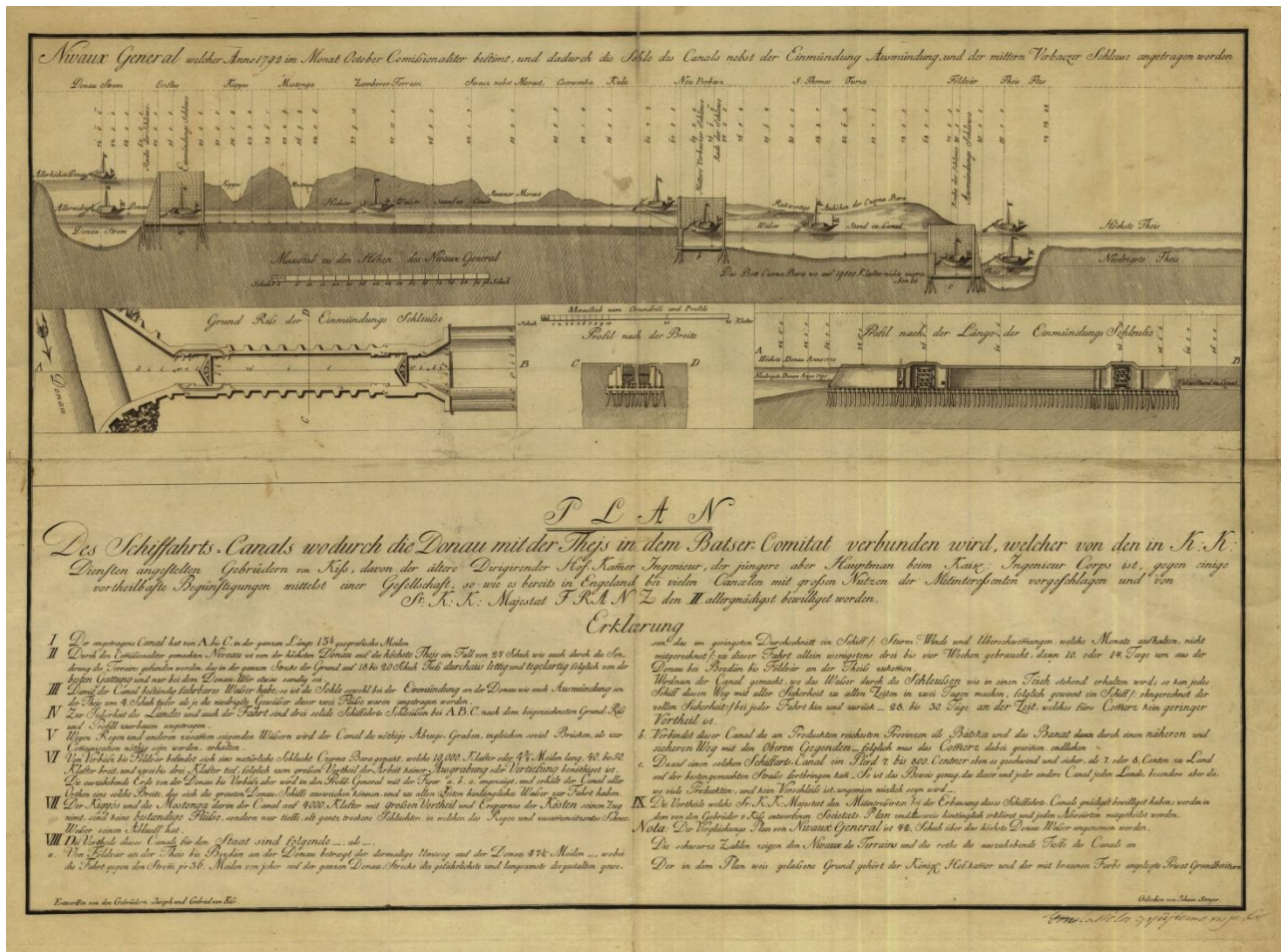
2. kép. Bács vármegye térképe a Duna-Tisza csatorna építése előtt

Feltehetőleg ezek a munkálatok érlelték meg Kiss Józsefben azt a gondolatot, hogy a meglévő lecsapoló csatornát egy olyan hajózási csatornává alakítsa át, amely összeköti a Dunát a Tiszával. A tervet öccsével, Kiss Gáborral - a hadsereg mérnökkari kapitányával - készítette el. Elgondolásukat a korábbi sikeres lecsapolások mellett az inspirálta, hogy a fokozatosan benépesülő, termékeny talajú, de közlekedési eszközökben szegény Bácska gabonaféleségeinek olcsó kereskedelmi utat teremtsenek, illetve a sok gonddal és késsedelemmel járó erdélyi só Tiszán és Dunán való szállítását megkönnyítsék. Tervük szerint a 118km hosszú és 1,86m mély csatorna Monostorszegnél indul és Bácsföldvárnál éri el a Tiszát, a Duna és a Tisza közti vízszintkülönbség leküzdését pedig 5 zsilip segíti. (Ihrig 1973)

3. kép. Bács megye, a Ferenc-csatorna terve

1791-ben a gondosan előkészített tervrajzokat felterjesztették a magyar királyi udvari kamarához, ám amikor nem kaptak elég gyors választ, Bécsbe utaztak és egyenesen az uralkodóhoz, II. Lipóthoz fordultak: „Az alulírott két testvér, azon törekvéstől vezérelve, hogy hazájuk javát szolgálják, bátorkodnak a császári és királyi felségnek a bácskai kamarai körzetben, Monostor felett és Bácsföldvárnál, a Duna és a Tisza hajózható csatornával való összekapcsolását legalázatosabban ajánlani.” (Gruber 2010) A tervben újdonságnak számított, hogy a munkálatokat nem állami költségvetésből, hanem magánvállalkozásban kiviteleznék, melyre azért is volt szükség, mert a török háborúk jelentősen leapasztották a kincstár vagyonát. 1792-ben meghalt az uralkodó, utóda I. Ferenc támogatta a csatorna építését, melyben tán szerepe lehetett annak is, hogy a csatornát róla nevezték el.

4. képf: A Ferenc-csatorna terve és műszaki leírása

1793-ban elfogadták az indítványt és megalakult a Ferencz csatornai kir. Szabadalmazott Hajózási Társaság. A munkálatok nagy lendülettel kezdődtek meg és az első időkben jól is haladtak. A tervek szerint 1 millió forintból 3 év alatt 3000 ember munkájával elkészült volna a csatorna, azonban akkoriban nagy volt a munkaerőhiány, ami a csatorna építésénél is jelentős gondokat okozott. Ezért toborzók járták az országot jobb megélhetést és feltételek ígérve, de mindhiába, hiszen a földesurak nem szívesen engedték el jobbágyaikat. Így hát 8 megyéből hoztattak elítélt rabokat és bűnözőket, akiket katonai felügyelet mellett vezényeltek ki az építkezésre. (Gruber 2010) Kissék azon elképzelése, hogy 3000 munkás foglalkoztatásával betartathatják majd a 3 éves határidőt kudarcba fulladt, hiszen a csatornát kézi erővel kellett kiásni, így sem az idő, sem a pénz nem volt elegendő a hatalmas vállalkozásra. A nehézségek ellenére az építkezés nem állt le. 1797-ben már majdnem elkészült a csatorna, amikor a munkálatok elhúzódása és a pénzügyi keret túllépése miatt a Kiss fivéreket kibuktatták a Ferencz csatornai kir. Szabadalmazott Hajózási társaság igazgatóságából. Kiss Józsefet az építkezésről is eltávolították. Helyettük Heppé Szaniszlót – a Vízi és Építészeti Főigazgatóság akkori vezetőjét – nevezték ki műszaki igazgatónak. (Nebojszki 2019) Kissék védelmében meg kell említeni azt, hogy korábban még nem volt ehhez hasonló vállalkozás hazánkban, így úttörőként számos ismeretlen nehézséggel kellett megküzdeniük. Másrészt az utánuk kinevezett műszaki igazgatónak is gondoljai akadtak a költségvetés és a határidők betartásával. Az építési munkálatok végül 1801-ben fejeződtek be, de a hivatalos átadásra csak 1802-ben került sor. A Monostorszeg és

Bácsföldvár közötti csatorna 227 km-rel és 18-20 nappal rövidítette le a hajózóutat. A lecsapolásoknak köszönhetően pedig 690 km² terület vált művelhetővé. A Társaság az építkezéshez szükséges 4 millió forintos beruházás mellett 25 év alatt 20 millió forintos tiszta haszonra tett szert, hiszen övék volt a hajózási monopóliumból befolyt összeg, valamint a lecsapolt és bérbe vett kincstári földek jövedelme is. (Fejér 2001) Az anyagi haszon mellett a Ferenc-csatornának köszönhető az is, hogy a Bácska lecsapolt mocsarai helyén az ország legjobb termőföldjei alakultak ki, a hajózóút létrehozása pedig ugrásszerű fejlődést indított el az áruszállításban.

Sajnos a csatorna történetében fellelhetők kevésbé fényes pillanatok is. Ilyen például, hogy Kiss Józsefet kizárták az építkezés munkálataiból, így teljesen kívülállónak érte meg fő műve befejezését. Sőt, nem csak munkálatokból rekesztették ki, hanem a csatorna jövedelméből is. Csak hosszú pereskedés után, 1805-ben kapott 25 000 Ft végkielégítést. 1813-ban halt meg, saját kérésére Verbászon, a csatorna mentén temették el. (Gruber 2010) Másik szomorú tény, hogy a szabadalom lejárta után a Ferencz csatornai kir. Szabadalmazott Hajózási társaság nem foglalkozott a csatorna karbantartásával, így a meder alkalmatlanná vált a hajózásra. A dunai szabályozások következtében a Monostorszegi Duna eliszaposodott, ezért a csatorna torkolatát át kellett helyezni. Évekig tartó vita alakult ki arról, hogy mihez kezdjenek a csatornával, mígnem a kincstár 1846-ban saját kezelésébe vette az ügyet és létrehozott egy külön Csatorna Igazgatóságot zombori székhellyel. Ezután (1854-55-ben) készült el a korábbi torkolat áthelyezéseként a bezdáni zsilip, hogy biztosítsa a csatorna folyamatos vízellátását.

5. kép: A Ferenc csatorna zsilipje Bezdánnál

Ezt a feladatát sajnos nem tudta ellátni, ezért olyan megoldásra volt szükség, amely az öntözés és a hajózás számára mindenkor kellő mennyiségű vizet tud biztosítani. (Faludi-Kránitz 2002) A megbízatást az éppen hazaérkező Türr István olasz altábornagy kapta meg, aki azt javasolta, hogy egy külföldi tőkével is megerősített részvénytársaság vegye kezébe az ügyet. Ők vállalták

a csatorna folyamatos vízellátását biztosító Baja-Bezdn közötti tápcsatorna megépítését a Deák Ferenc-zsilippel, a Sztapártól Újvidékig tartó Ferenc József-csatorna leágazás kiépítését. A munkálatok 1875-ben fejeződtek be, a korábban posványos csatorna friss vizet kapott, és a kellő vízmennyiség folyamatosan rendelkezésre állt. A Bajánál elkészült Deák Ferenc-zsilipről 1878-ban így írt Andrassy Gyula: „a Bajai táp és szekrényzsilip a legnagyobb és legszebb építmények egyike és az egész Ferenc-csatornának mintegy kulcsául tekinthető.” (Andrassy 1878)

6. kép. Képeslap a Deák Ferenc zsilipről

Később azonban újabb rekonstrukciót kellett végrehajtani a kiigazított csatornán, ugyanis a Tisza-szabályozás következtében a Bácsföldvárnál lévő torkolat holt mederbe került, ezért azt 8 km-rel feljebb Óbecsénél alakították ki. A terveket Heincz Albert, a Ferencz-csatorna részvénytársulat műszaki igazgatója Türr István segítségével dolgozta ki.

7. kép. Üdvözet Óbecséről – Türr István zsilip

1895 és 1899 között egy kettős zsilip épült, melyet elektromos árammal mozgattak. A szükséges energiát a zsilip mellett felépített vízerőmű szolgáltatta. Türr István 1908-as halála után ezt a zsilipet róla nevezték el. (*Faludi-Kránitz* 2002)

Az idén 220 éves csatorna még ma is működik a Duna-Tisza-Duna vízrendszer részeként és kétségkívül vitathatatlan érdemeket szerzett a magyar vízépítészetnek.

Irodalomjegyzék

- Andrássy Gyula*: A Ferencz-csatorna. In.: Különlenyomat a *Magyar mérnök- és építész-egylet közlönye* 1878. évi I. füzetéből. 1–30.
- Ágoston István* (2002): A nemzet inzsellérei II. Vízmérnökök élete és munkássága XVIII-XX. sz. 107-110- o. Alsó-Tiszavidéki Vízügyi Igazgatóság, Szeged
- Dr. Faludi Gábor – Dr. Kránitz István*: A bajai Deák Ferenc zsilip. In.: *Bajai Honpolgár* XIII. évf. 3. szám. 2002. Baja
- Fejér László* szerk. (2001): Vizeink krónikája 48-49. o. Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvtár, Budapest
- Felvidéki István* (1981): Magyarország első hajózható csatornájának, a Ferenc-csatornának és vízrendszerének története. Kézirat a Duna Múzeum Adattárában A17/a 3. szám alatt
- Gruber Enikő* (2010): Kiss József vízépítő mérnök alakja és munkássága. In.: *Létünk* 2010/1. 141-149. o.
- Ihrig Dénes* szerk. (1973): A magyar vízszabályozás története. 69-72. o. Budapest
- Koch József* (1885): A Ferenc-csatorna, a baja-bezdáni tápcsatorna és a kis-sztapár-újvidéki öntözőcsatorna rövid története. In: *A Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*. Zombor, 1885. III. és IV. füzet
- Nebojszki László* (2019): „Mindenünket amink van ezen ároknak köszönhetjük” - A Ferenc Csatorna Részvénytársaság és Baja, online cikk: https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_14_2 - Utoljára letöltve: 2022.04.28.

Illusztrációk és forrásaik

1. kép: Kiss József arcképe, Duna Múzeum, Tudományos Segédvár DM_TS_1164-2010
2. kép: Bács vármegye térképe a Duna-Tisza csatorna építése előtt, Duna Múzeum, Történelmi Térképtár KT_23.2005.18
3. kép: Bács megye, a Ferenc-csatorna terve. Duna Múzeum, Történelmi Térképtár KT_23.84.649
4. kép: A Ferenc-csatorna terve és műszaki leírása. Duna Múzeum, Történelmi Térképtár DM_TT_23.78.49
5. kép: A Ferenc csatorna zsilipje Bezdánánál. Fortepan 86969/ Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége
6. kép: Képeslap a Deák Ferenc zsilipről. Duna Múzeum, Képeslapgyűjtemény DM_KGY_2021.864.1
7. kép: Üdvözlő Óbecséről Óbecséről – Türr István Zsilip. Duna Múzeum, Képeslapgyűjtemény DM_KGY_2021.283.